

วิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ยากอย่างที่คิด

Qualitative Research is not a Tough Task

วรินทร์ สุภาพ¹

Wanintorn Supap

ผู้แต่ง: ขจรศักดิ์ บัวระพันธ์

สำนักพิมพ์: คอมมูนาดีไซน์แอนด์พริ้นท์

พิมพ์ครั้งที่ 4 ราคา 200 บาท

“สรรพสิ่งล้วนวิจัย” วาทกรรมที่เป็นชื่อหนังสือของ สุธีระ ประเสริฐสรรพ สามารถอธิบายความสำคัญของการวิจัยได้อย่างชัดเจนยิ่งนัก ในสมัยปัจจุบันนี้ที่วิทยาการมีความก้าวหน้ารวดเร็ว การศึกษาและการสร้างความรู้สรรพศาสตร์จึงต้องอาศัยการวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญ อีกทั้งการพัฒนาการศึกษาของประเทศไทยยังต้องอาศัยองค์ความรู้จากงานวิจัยเป็นสำคัญ แต่ถ้าบุคลากรทางการศึกษาหรือนิสิต นักศึกษาไม่ยอมทำวิจัยหรือทำวิจัยโดยปราศจากความรู้ที่ถูกต้องแล้ว ก็อาจจะส่งผลร้ายแรงต่อการศึกษาของประเทศเรา แต่ในทางกลับกันถ้าหากมีความที่สนใจ เข้าใจและทำวิจัยอย่างถูกวิธีได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ก็จะสร้างองค์ความรู้ในด้านต่างๆ สุดท้ายแล้วประเทศก็จะพัฒนาไปได้

หลายคนบ่นว่าวิจัย ยาก น่าเบื่อ หนังสือ “วิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ยากอย่างที่คิด” ของ ผศ.ดร. ขจรศักดิ์ บัวระพันธ์ จึงเกิดขึ้นเพื่อทำให้วิจัยเป็นเรื่องกล้วยๆ สำหรับทุกคน ก่อนที่จะอ่านหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจัยก็เคยศึกษางานวิจัยเชิงคุณภาพมาบ้าง แต่บางครั้งก็เคยคำถามและข้อสงสัยกับงานวิจัยที่ศึกษาอยู่เหมือนกัน เมื่อมาอ่านหนังสือเล่มนี้ก็ต้องยอมรับว่า มีความเข้าใจและมีความชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับงานวิจัยเชิงคุณภาพ ช่วยให้เห็นภาพของการเชื่อมโยงกระบวนการวิจัยได้ง่ายขึ้น และคิดว่าหนังสือเล่มนี้น่าจะเหมาะกับผู้ที่คิดจะเริ่มต้นทำงานวิจัยเชิงคุณภาพและผู้ที่ต้องการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับงานวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากในการเป็นวิทยากรเกี่ยวกับวิจัยเชิงคุณภาพในหลายหน่วยงานทั่วประเทศ ท่านจึงได้รวบรวมประสบการณ์และความรู้ที่มีมาเรียบเรียงเป็นหนังสือที่เขียนด้วยภาษาง่ายๆ ใช้รูปภาพ ใช้การอุปมา ใช้ตัวอย่างมาช่วยในการอธิบาย และด้วยการเปรียบเทียบกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยขั้นตอน หา-เก็บ-ปรุง-กิน ตามทฤษฎีของผู้เขียนที่จะช่วยให้ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้

เดินทางไปตามเรื่องราวที่ร้อยเรียงกันแล้วในที่สุด ก็จะมีความเข้าใจกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

สำหรับประเด็นที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย 11 บท โดยในบทแรกของหนังสือผู้เขียนจะเกริ่นนำท่านก่อนก้าวข้ามพรมแดนของงานวิจัยเชิงปริมาณไปสู่งานวิจัยเชิงคุณภาพ ผ่านตัวอย่างสถานการณ์งานวิจัยเชิงปริมาณแบบวิจัยเชิงสำรวจ แบบวิจัยเชิงทดลอง เพื่อทบทวนให้ผู้อ่านมองเห็นลักษณะของการทำวิจัยเชิงปริมาณที่เราเคยพบให้เห็นตรงกันก่อน

จากนั้นในบทที่ 2 ผู้เขียนได้แนะนำให้รู้จักการคำสำคัญในการทำวิจัยนั่นคือ กระบวนทัศน์ (paradigm) ของการวิจัย ซึ่งเป็นคำที่หลายท่านอาจเคยได้ยินบ่อย แต่ก็อาจจะไม่เข้าใจ ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นมุมมอง ความเชื่อ ค่านิยม และกรอบแนวคิดที่กลุ่มคนยึดถือร่วมกันและใช้ในการมองปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลก ซึ่งส่งผลต่อแนวทาง วิธีการ และเครื่องมือที่ใช้ในการค้นหาคำตอบ ซึ่งผู้เขียนได้เปรียบเทียบ “กระบวนทัศน์” เหมือนกับ “เลนส์ (lens)” ซึ่งเป็นเลนส์ที่ใช้ในการมองและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ หากบุคคลใช้เลนส์ที่ต่างกันในการมองปรากฏการณ์เดียวกัน ก็อาจจะมองเห็นปรากฏการณ์นั้นแตกต่างกันไป เช่น หากใช้เลนส์สีม่วงมองก็จะเป็นปรากฏการณ์นั้นเป็นสีม่วง หากใช้เลนส์สีเขียวมอง ก็จะเป็นปรากฏการณ์นั้นเป็นสีเขียว ยกตัวอย่างเช่น เลนส์ (กระบวนทัศน์) การสอน ครูกลุ่มหนึ่งมีเลนส์ที่มองการสอนว่าเป็นการถ่ายทอดความรู้ (transmission of knowledge) ส่วนครูอีกกลุ่มหนึ่งมีเลนส์ที่มองการสอนเป็นการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (construction of knowledge) ด้วยเลนส์การสอนที่แตกต่างกันจึงทำให้ครูสองกลุ่มนี้จัดการเรียนรู้ให้นักเรียนแตกต่างกัน อาทิ มีบทบาทของครูแตกต่างกัน ใช้กิจกรรมที่แตกต่างกัน เป็นต้น และสำหรับเลนส์(กระบวนทัศน์)การวิจัย ก็อาจแบ่งได้ 2 เลนส์คือ เลนส์การวิจัยเชิงปริมาณและเลนส์การวิจัย

¹ ดร., สาขาวิทยาศาสตร์ศึกษา ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

เชิงคุณภาพ นักวิจัยที่เล่นสการวิจัยเชิงปริมาณจะเน้นความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล มุ่งตอบคำถามว่า ถ้าใช้ตัวแปรต้นนี้แล้วตัวแปรตามจะเกิดอะไรตามมา ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นหลัก ในขณะที่เล่นสการวิจัยเชิงคุณภาพจะเน้นการทำความเข้าใจความหมาย ด้วยการตีความ ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก ผู้เขียนเปรียบเทียบการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพเหมือนการชกมวยในมุมแดงและมุมน้ำเงิน ที่ต่างช่วงชิงความเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่งโดยพยายามโจมตีจุดอ่อนของอีกฝ่าย และจัดเอาจุดแข็งของตนมาข่มขวัญคู่ต่อสู้ จนเรามากจะเข้าใจว่า ทั้ง 2 วิธีการนั้นขัดแย้งกันชนิดที่เป็นคนละขั้ว แต่ความจริงแล้วไม่ได้แยกกันอย่างเด็ดขาดขนาดนั้น แต่เป็นคุณสมบัติที่เหลื่อมซ้อนกันอยู่ หรือ ในวิธีการที่เรียกว่าเชิงคุณภาพนั้นมีคุณสมบัติที่เป็นเชิงปริมาณอยู่ด้วย และทำนองเดียวกันในวิธีการที่เป็นเชิงปริมาณนั้นก็มีความเป็นเชิงคุณภาพอยู่ด้วยเหมือนกัน และยังได้นำเสนอตัวอย่างอีกหลากหลายที่ให้เห็นว่า งานวิจัยชนิดใดมีความเป็นกรวิจัยเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณมากกว่า ซึ่งนักวิจัยเปิดรับกระบวนการทัศน์ทั้งงานวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ก็เปรียบเสมือนมีเครื่องมือทั้ง “มีด” และ “เลื่อย” ที่พร้อมให้เลือกใช้งานให้เหมาะสมกับสถานการณ์และเป้าหมายที่ต้องการ

สำหรับผู้ที่ยังสงสัยว่า งานวิจัยเพิ่มภาระงานจริงหรือ สามารถหาคำตอบได้ในบทที่ 3 ซึ่งกล่าวโดยสรุปในทรรศนะของผู้เขียนได้ว่า “วิจัยแฝงอยู่ในการทำงานทุกอย่าง วิจัยไม่ใช่เรื่องยากอย่างที่คิด แต่วิจัยเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เราเข้าใจงานและเข้าใจชีวิตของเราดีขึ้น และวิจัยเป็นวัฒนธรรมที่จะทำให้การทำงานและการใช้ชีวิตของเราอยู่บนฐานของการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผลในวิจารณ์ญาณ” ก็คงพอจะบอกได้ว่า วิจัยไม่ได้เพิ่มภาระงานมากอย่างที่คิด อาจจะมีงานเพิ่มบ้างในส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการเขียนรายงานผลการวิจัย แต่หาก

เปรียบเทียบกับประโยชน์ที่จะได้รับงานจากกระบวนการวิจัยแล้ว งานเหล่านี้ถือว่าเพิ่มเล็กน้อยมาก

รูปแบบของวิจัยเชิงคุณภาพ 5 รูปแบบได้ถูกนำเสนอไว้ในบทที่ 4 ได้แก่ วิจัยเชิงคุณภาพแบบชาติพันธุ์วรรณา (ethnographicresearch) แบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (grounded theory research) แบบกรณีศึกษา (case study research) แบบปรากฏการณ์วิทยา (phenomenological research) และแบบเล่าเรื่องราว (narrative research) ซึ่งผู้อ่านควรพิจารณาว่า ควรใช้รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพใดจึงจะเหมาะสมกับเป้าหมายวิจัยของตนเอง โดยวิจัยเชิงคุณภาพแบบชาติพันธุ์วรรณาเหมาะสำหรับการทำความเข้าใจวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน วิจัยเชิงคุณภาพแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูลเหมาะสำหรับการสร้างทฤษฎีจากข้อมูลที่มาจากมุมมองผู้เข้าร่วมการวิจัยเพื่ออธิบายกระบวนการในปรากฏการณ์ที่ศึกษา วิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษาเหมาะกับการอธิบายกรณีเฉพาะในเชิงลึกอย่างละเอียด เพื่อทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง วิจัยเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยาเหมาะสำหรับการทำความเข้าใจแก่นของประสบการณ์ และวิจัยเชิงคุณภาพแบบเล่าเรื่องราวเหมาะสำหรับการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความโดดเด่นน่าสนใจ ทำให้ผู้ฟังได้รับความรู้จากเรื่องราวของบุคคลเหล่านั้น

บทที่ 5 กล่าวถึงคำถามวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งก่อนทำวิจัยเรื่องใดก็ตาม นักวิจัยเชิงคุณภาพควรถามตัวเองก่อนว่า เรื่องที่ทำวิจัยนั้นมีความสำคัญหรือจำเป็นอย่างไร เมื่อนักวิจัยระบุปัญหาที่ต้องการหาคำตอบได้แล้ว ขั้นตอนคือการตั้งคำถามวิจัย (research question) ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างคำถามวิจัยในแต่ละรูปแบบของวิจัยเชิงคุณภาพ และได้ยกตัวอย่างโจทย์วิจัย 4 ด้านในทางการศึกษา คือ ด้านหลักสูตร การจัดการเรียน การสอน การวัดและประเมินผู้เรียน และด้านครูผู้สอนไว้ด้วย ตัวอย่างจากหนังสือดังที่แสดงในตาราง

คำถามวิจัย	รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ
วัฒนธรรมของนักเรียนที่ไปเป็นพรตดีคืออะไร	วิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณา
แก่นของประสบการณ์ของนักเรียนที่ถูกล้วงละเมิดทางเพศคืออะไร	วิจัยแบบปรากฏการณ์วิทยา
ทฤษฎีที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของครูในการใช้หลักสูตรใหม่คืออะไร	วิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล
การตอบสนองต่อเหตุการณ์นักเรียนยกพวกตีกันคืออะไร	วิจัยแบบกรณีศึกษา
เรื่องราวของครูวิทยาศาสตร์ดีเด่นระดับประเทศเป็นอย่างไร	วิจัยแบบเล่าเรื่องราว

กระบวนการอันเป็นหัวใจสำคัญของการทำวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวคิดของผู้เขียน จะถูกถ่ายทอดเป็นลำดับตั้งแต่ บทที่ 6 –10 อันได้แก่ การนำเสนอภาพรวมของกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ หา-เก็บ-ปรุง-กิน ในบทที่ 6 และนำเสนอรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบของกระบวนการ หา-เก็บ-ปรุง-กิน ในบทที่ 7-10 ตามลำดับ

หา คือการหาผู้เข้าร่วมวิจัย ด้วยวิธีการหลากหลายในการเลือกผู้เข้าร่วมวิจัย อาทิ การเลือกโดยให้หลากหลายที่สุด การเลือกแบบฉวยโอกาส หรือ การเลือกแบบขำขัน หิมะ หลังจากเลือกผู้เข้าร่วมวิจัยได้แล้ว ก็ต้องเข้าถึงผู้เข้าร่วมวิจัย โดยปัจจัยอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการเข้าถึงผู้เข้าร่วมวิจัยก็คือ การระบุผู้ที่เชื่อมต่อนักวิจัยกับผู้เข้าร่วมวิจัยให้ได้ที่มีบทบาทอย่างเห็นทางหรือไม่เป็นทางในการในแหล่งวิจัยก็ได้ เช่น หัวหน้าสาระ หรือ ผู้นำกลุ่ม อีกทั้งผู้วิจัยยังต้องขออนุญาตผู้เข้าร่วมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ครอบครัว หน่วยงาน เพื่อขออนุญาตเก็บข้อมูล ซึ่งถือว่าเป็นจริยธรรม (ethics) ในการวิจัยเชิงคุณภาพด้วย **เก็บ** คือการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งโดยทั่วไปวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพจะมี 3 วิธีหลัก คือ การสังเกต (observation) การสัมภาษณ์ (interview) และการเก็บรวบรวมเอกสารและวัสดุ (collecting document and materials) ผู้เขียนได้อธิบายอย่างละเอียดในแต่ละวิธีพร้อมยกตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ในบทที่ 8 สำหรับ **ปรุง** นั้นคือ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ที่ผู้เขียนได้นำเสนอคำสั้นๆ เพื่อแสดงกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพให้เข้าใจง่ายคือเตรียม-แตก-ให้รหัส-จัดหมวด-หาประเด็นหลัก ซึ่งมาจากขั้นตอน 1. การเตรียมข้อมูล (preparing) ต่างๆ เช่น ภาพ เสียง เอกสาร ให้อยู่ในรูปแบบที่พร้อมต่อการวิเคราะห์ข้อมูล 2. การแตกข้อมูล (segmenting) เป็นการนำข้อมูลมาจัดระเบียบ และแตกข้อมูลนั้นออกเป็นหน่วยย่อยๆ ตามความหมายเฉพาะของแต่ละหน่วย 3. การให้รหัสข้อมูล (coding) เป็นการเลือกหน่วยที่มีความหมายตรงกับประเด็นที่จะวิเคราะห์มาให้ชื่อ ทำให้ข้อมูลที่มีขนาดใหญ่จำนวนมากในตอนแรกมีขนาดเล็กลงและสั้นลงจนเป็นเพียงรายการรหัสจำนวนหนึ่ง 4. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล (categorizing) คือการรวบรวมรายชื่อรหัสข้อมูลทั้งหมดไว้เป็นหนังสือรหัส แล้วจะพิจารณาถอดรหัสข้อมูลให้มีจำนวนลดลง แล้วนำข้อมูลที่ได้มารวมกันใหม่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นกลุ่มๆ ตามลักษณะความสัมพันธ์ข้อมูลที่เป็น

หน่วยย่อยๆ มีต่อกัน 5. การหาประเด็นหลักของข้อมูล (themetizing) เป็นการสร้างประเด็นหลักโดยการจัดกลุ่มรหัสข้อมูลที่มีลักษณะร่วมหรือความสัมพันธ์ระหว่างกัน จะทำให้เกิดประเด็นหลักของสิ่งที่ค้นพบขึ้น และขั้นตอนสุดท้าย **กิน** ในบทที่ 10 คือการรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ หรืออีกนัยคือการใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อนักวิจัยได้ข้อค้นพบจากการศึกษาปรากฏการณ์ที่แล้วก็ต้องนำข้อค้นพบนั้นมา “เล่าเรื่อง” ให้ผู้อ่านงานวิจัยฟัง และบทบาทสำคัญคือ เล่าแล้วรู้เรื่องไม่ยาก เข้าใจง่ายๆ ซึ่งก็คือการใช้ตัวอักษรเป็นสื่อกลางแสดงสิ่งที่ค้นพบนั่นเอง ซึ่งผู้เขียนยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ พร้อมตัวอย่างในแต่ละหัวข้อ ประกอบด้วย 1) ชื่อเรื่อง (title) 2) บทคัดย่อ (abstract) 3) บทนำ (introduction) 4) การทบทวนวรรณกรรม (literature review) 5) ระเบียบวิธีวิจัย (methodology) 6) วิธีวิจัย (methods) 7) ข้อค้นพบ (finding) 8) อภิปรายผล (discussion) 9) ข้อเสนอแนะ (suggestion) 10) บรรณานุกรม (references) 11) ภาคผนวก (index)

ในบทสุดท้าย บทที่ 11 นั้นเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับวิจัยเชิงคุณภาพกับการเลื่อนวิถีสานะ เพื่อให้เห็นว่าเราจะนำประโยชน์จากการวิจัยมาใช้ประโยชน์ทั้งกับตัวเองและผู้อื่นได้อย่างไร สำหรับประโยชน์เพื่อผู้อื่นนั้น ก็ได้เผยแพร่วิธีการค้นพบจากงานวิจัยให้ผู้อื่นได้นำไปใช้ประโยชน์ในบริบทของตนเอง และเติมเต็มองค์ความรู้ในวรรณกรรมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น สำหรับประโยชน์ต่อตัวเองนั้น ก็ได้คือความรู้ความเข้าใจหรือได้ปรับปรุงการทำงานหรือการใช้ชีวิตของตนเองให้ดีขึ้นขึ้น หรือได้ผลงานวิจัยที่สามารถใช้เป็นผลงานทางวิชาการเพื่อขอเลื่อนวิทยฐานะให้สูงขึ้นได้

ส่วนภาคผนวกของเล่ม ผู้เขียนยังได้ให้บทความอันเป็นงานวิจัยของผู้เขียนเอง ที่จะช่วยให้ผู้ที่ต้องการทำวิจัยเชิงคุณภาพได้เห็นรายละเอียดและมองเห็นภาพงานวิจัยเชิงคุณภาพได้ชัดเจนขึ้น อีกทั้งยังเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์งานวิจัยเชิงคุณภาพของตัวเองต่อไป

หนังสือเล่มนี้เป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับมือใหม่หรือผู้ที่ต้องการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ครบถ้วนทั้งเนื้อหาสาระ และตัวอย่างประกอบอีกทั้งถ้อยคำที่เข้าใจง่าย เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้จบ คิดว่าผู้อ่านหลายๆท่านคงจะรู้สึกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพไม่ยากอย่างที่คิด